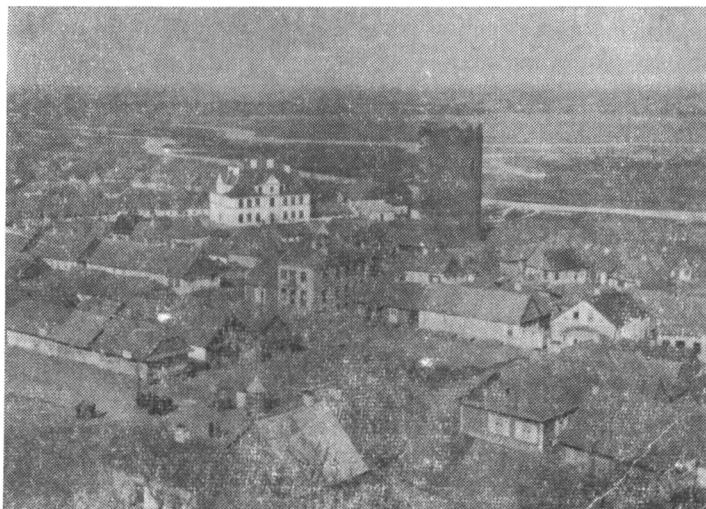

Г. Мироненко

КНЯЖИЙ ГОРОД КАМ'ЯНЕЦЬ НА ПОЛІССІ

Прийнявши працю в Берестейському Україн-банку на Поліссі (постійним директором якого був його ініціатор і основник підполк. Армії УНР, полтавець Олександер Базилевич, а не В. Соловій) в роках 1930-34 мені довелося жити в містечку Кам'янці і працювати тут керівником відділу згаданого Українбанку.

Містечко Кам'янець знаходиться 40 км. на північ від Берестя, на невеличкій терасі мілкої, легкоспадистої низини багнистої ріки Лісна, що витікає з Біловіжської пущі. Це прадавнє, з XII століття, типове поліське маленьке

Загальний вигляд Кам'янця. Зправа вгорі вежа. (див. плян міста)

селище, яке до II світової війни, як і Берестя, мало при своїй давній назві ще й ново-істор. додаток „Литовський”. Рельєфом Кам'янець є в загальному мало-що не тотожний з Холмом. Найбільшою між ними різницею є хіба тільки те, що в Холмі є одна т.зв. Данилова Гірка (холм) з прадалекої давнини Собором Пресв. Богородиці на ній. А в Кам'янці є таких гір, дещо нижчих, але ширших, дві. Це гірка „Кладучка”, на якій колись була

багата церква Благовіщення Пресв. Богородиці, зруйнована татарами. На другій гірці ще й тепер стоїть гарна мурована церква, побудована в 1913 році на місці старої. В ній знаходиться цінний, точений дерев'яний іконостас у стилі барокко, придбаний після II світ. війни від Варшавської Митрополії із зліквидованої поляками якоїсь православної церкви.

Центр містечка, як звичайно, був заселений виключно жидами з їхніми корчмами, крамничками та підпільними „банчками”, з купами векслів мешканців довколишніх сіл, задовжених понад всякі спроможності і які вбачали свій порятунок хіба що у війні, чи в розвалі Польщі.

Автохтонна ж людність містечка, потомки ще княжих поселенців, т. зв. „службових” селян або й дружинників, жила на передмісті Кам'янця, немов охорона мешканців його центру.

Населення Кам'янця до II світ. війни було десь біля 4,500 душ, а в тому: жидів біля 3,000, а решта — автохтони та понад 200 душ поляків, переважно адміністраційні урядовці, як поліція, вчителі, нотар, ксьондз, поштовці, суди, гміни та ін. Поляків старожилів у Кам'янці та в його околицях, окрім трьох вже обшарпаних посередниками-купцями, потомків колишніх дідичів, не було.

В околицях Кам'янця півтора десятка незаможних сіл автохтонної, — мовою, традиціями, побутом, ношею й піснею — української православної людності. Боронячись від шикан або й переслідувань чужої адміністрації, безборонна людність цих сіл, як і скрізь на Поліссі, часто звала себе назовні „тутейшими”. У цьому вислові було не тільки підкреслення своєї національної і релігійної окремішності від окупанта, але й сказати б, глузливо-докірлива відповідь старого господаря цієї землі, мовляв: я не зайдя і не католик...

Варто згадати, що між назвами довколишніх сіл Кам'янця є й такі назви як: Русини (перекручене поляками на Русили), Мурини, Чернавчиці. А між прізвищами мешканців поширені прізвища: Негериш, Мурин, також Лось, Філософ тощо.

Однак Кам'янець не був таким забутим всіма, зокрема за княжих часів. Свідком тієї гордої доби (XII-XIII ст.) України дотепер непорушно залишилася в Кам'янці осадмітнена й забута, сумна сучасністю і горда минулим „нічия” 700-літня, 29 метрів висока, колись кругла, вежа-стовп із спіральними сходами вгору в середині її муру, побудована десь 1271-89 р.р. Волинським князем Володимиром Васильковичем. Кам'янець був у тих часах не тільки експансивно-культурним, мисливським і торговельним осередком, але й другою улюбленою після Любомля резиденцією князя Володимира Васильковича, який занедував у Кам'янці і тут же помер 1288 року*). Вдячне за його великі соціальні й культурно-освітні добродійства, населення всією громадою вроочисто проводило тлінні останки свого князя аж до місця вічного спочинку, до Любомля.

Гірка „Кладуча”. Вдалині хрест.

Стоїть ця вежа-стовп у круглому обмурованому камінням двометровому заглибленню (лійці), дослівно наче склянка у глибшій підставці. Світлину цієї вежі бачимо в Історії України М. Грушевського (1922 р.) та в Енциклопедії Українознавства, том I/III стор. 804. На жаль, в Енциклопедії, у згадці про цю вежу, вкралася неточність, бо ця вежа є не біля, а в самому Кам'янці на північ від

*) Про похорон князя Володимира Васильковича є достойна згадка в Іпатієвському літописі під р. 928, про що докладно подано в новій праці Блаженнішого Митрополита Іларіона „Канонізація Святих”, ст. 76. — Редакція.

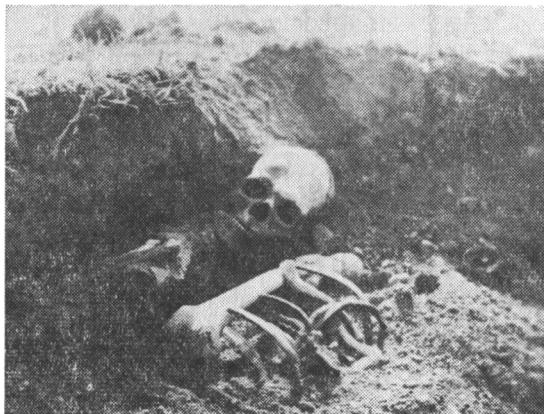
центрю містечка над 12-15 метровим обривом тераси. І друге: не рештки її там залишилися, а вся вона ціла стоїть досі. Стоїть і немов безупинно кличе: „Будьте, як я, стійкі!... Не здавайтесь... З нами Бог і православна 1000-літня віра Руси-України з нами... Переможемо!...”

Справді до завалення цієї дорогої нам пам'ятки сивої давнини ще в другій половині XVIII століття малощо бракувало. Залишена напризволяще, зайва як для західних так і північних окупантів українських земель, немов нічия, була вона систематично руйнована всевладними тут нехристами. З нижніх її ярусів щораз вибирано каміння й цеглу на фундаменти хат тощо. Але світ, як то кажуть, не без добрих людей. В обороні її став місцевий православний священик, родом поліщук (на жаль, не пригадую його прізвища). І коли його старання про рятунок вежі, не тільки перед місцевою адміністрацією, але й в Бересті й Гродні не мали успіху, він почав шукати інших можливостей рятунку вежі.

В той час працював у Петрограді в Державному архіві мешканець Кам'янця Філософ. Він розшукав там і прислав цьому священикові відписи багатьох давніх документів про Кам'янець та княжі будови в ньому. Озброївшись такими матеріалами, а також збереженою в церкві іконою, про яку була легенда, що намалював її князь Володимир Василькович, священик цей, довідавшись про прибуття царя Олександра III на полювання до сусідньої з Кам'янцем Біловіжської пущі, добився в нього прийняття і ставши перед царем на коліна з іконою та проханням в руках, просив його помочі в рятуванні княжої вежі в Кам'янці. Наслідки авдієнції були несподівані. Прийнявши від священика ікону і прохання, цар зарядив виасигнувати на ремонт і консервацію вежі таку суму грошей, яку згаданий священик знайде потрібною.

Незабаром місце навколо вежі було огорожене, доступ до неї поліційно заборонений, а на вежу наступного року (кінця XVIII стол.) були спроваджені фахівці мулярі та відповідний матеріал для підмуровання вежі та naprawи даху. Від фундаменту і майже 8 метрів вгору навколо всієї вежі дали новий мур та новий бляшаний дах. Сліди цього ремонту вежі видні і дотепер.

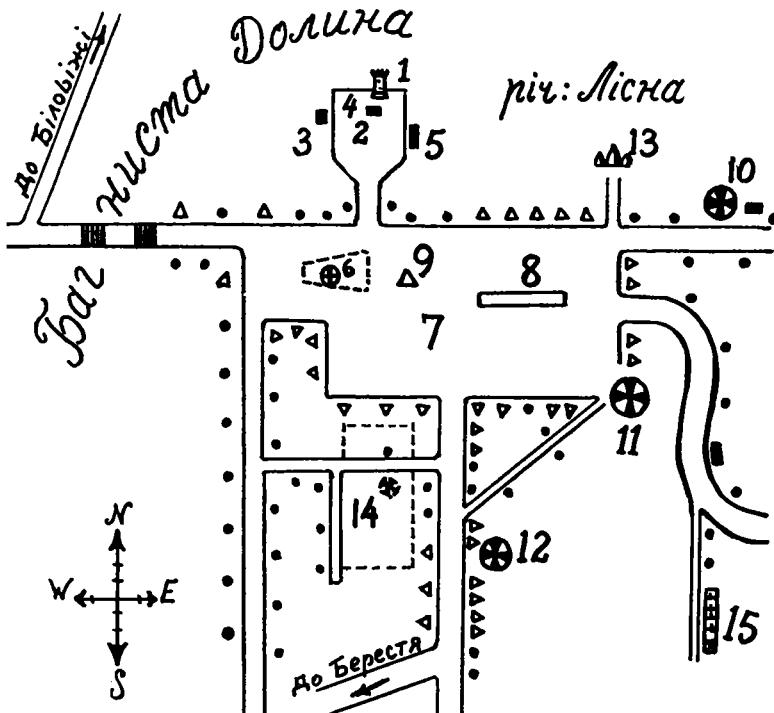
Скінчивши ремонт, священик, розпоряджаючи рідкісними літописними матеріалами та багатим історично-етнографічним матеріалом, зібраним між околичною людністю, написав і видав (у подяці цареві) окремою книжкою (140 сторінок) історично-етнографічну розвідку про Кам'янець та його околиці. В ній, пригадую, було багато цитат із кількох літописів, джерел литовських і польських та пребагатий опис побуту, традиційних і релігійних обрядів, легенд, пісень, ноші й т. ін., людності околиць Кам'янця тощо.

Розкопана і ограблена могила.

Невідомо, чи ця рідкісна і дуже цінна книжка де ще зберігається, як наприклад в Петроградському Державному архіві чи в архівах православних єпископств Гродна або Пінська. Але мені, 1934-го року, вдалося її знайти в церковному архіві в Кам'янці та не тільки прочитати, але й всю її переписати. На жаль, під час лихоліття 2 світ. війни й бешкетувань в ній не тільки ворогів України, але й своїх „вдовиних синів необачних”, вона з великою моєю збіркою інших важливих історичних матеріалів і світлин була знищена. Тож подаю тут дещо за тією книжкою, але вже тільки з пам'яті.

Пояснення до орієнтаційної схеми Кам'янця
за станом 1939 р.

1. Пам'ятка будівництва княжої України XII-XIII стол. 700-літня, колись біла, вежа-стовп.
2. Колись княжий передпалацовий майдан.
3. Тут, правдоподібно, стояв княжий палац. Тепер на цьому місці дерев'яний будинок уряду гміни.
4. До 1930 р. будинок початкової школи. Пізніше клуб польської молоді.
5. Тут, правдоподібно, були княжі забудовання для дружинників і мисливців. Тепер на цьому місці муріваний двоповерховий будинок школи.
6. На цьому місці, за джерелами вже згаданого священика, була церква і, як звичайно, цвинтар на її погості. На цьому місці, хоч включеному до загального торгов. майдану, аж до 1933 р. стояла чотирокутна мурівана, 2 метри висока, досить стара, православна каплиця-стовп з іконою Почаївської Божої Матері в заглибленні.

7. Міський майдан-торговиця, выбрукований польними кругляками невідомо, скільки сот літ тому.
8. Рублені в заруб, ще з тесаного або колотого дуба, очевидно з погорівших будов, старі комірки крамарів. Спалені німцями під час ІІ світової війни.
9. З огляду на відокремлення будинку від інших і близькість його до колишнього церковного погосту, згаданого під ч. 6, треба догадуватися, що в давнину була тут якась громадського значення будова, що згодом перейшла у власність мешканців центру містечка.
10. Церковна садиба і парафіяльний дім священика. Тут був ще й за митроп. П. Могили православний братський монастир з церквою, а також з цвинтарем біля нього. Вже рівні з землею рештки фундаменту церкви видно було ще в році 1939. А близько фундаменту ще лишилися, вже напів згризені зубом часу, два похилі, з кованого заліза, надмогильні хрести. Коли Кам'янець і монастир були знищенні пожежею, митроп. П. Могила звертався тоді до польського короля Владислава IV з відручним листом та просив у нього звільнення монастиря від данин.
11. Високий як Холмський, з двох сторін обривчастий горб, на якому пишається, видна на всю околицю, гарна мурована церква св. Симеона Стовпника, побудована на місці старої в 1913 році.
12. Знана на всю околицю т. зв. гірка „Кладуча” (ща). Тут за літописними даними, поданими в книжці згаданого священика, була перша на всю околицю церква Благовіщення Пресв. Богородиці, побудована в 1250 р. Волинським князем Васильком та сріблом-золотом, іконами та іншими дорогоцінностями украсена його сином князем Володимиром Васильковичем.
13. Жидівська божниця і висока школа рабинів.
14. Дерев'яний барак — польський костел на місці, колись два рази спалений громом.
15. Православний великий цвинтар від початку XVI століття.
16. Повітовий шпиталь.
  - Жидівська людність.
  - Автохтонна людність.

Пришелець, бурмістер Кам'янця, в порозумінні з деякими мешканцями центру, радними магістрату, зарядив 1933-го року розвалити на бувшому в давнину церковному погості пам'яткову капличку (див. під ч. 6). Огорожено тут кусок майдану, а копаючи під огорожу ями, натрапляли на людські кості. Але на це уваги не звертали, по-

ставлено тут ще й кілька лавок і так постав вияв польської культури „на кресах” — „дептак”, на кістках відвічних тут автохтонів Руси-України.

Правдами й неправдами і в Кам'янці забирають й розбазарюють колишню церковну землю. Така, напр., цінна історична пам'ятка княжої доби, як гірка „Кладучка”, була з півдня постійно підкопувана Гершком Шостаковичем. Він присусідивши біля неї та розжившись, побудував тут ще й мотор-млин, отже потребував в'їзду до нього і більшого місця для фір клієнтів.

З північної сторони під гіркою оселилися інші сусіди й систематично поширювали тут собі ґрунт навколо своїх кучок, розкопуючи „нічию” гірку.

А з північно-східньої сторони гірки, у виаренданому від автохтона Мушиця садку, рік-річно все літо вилежувалися під яблунями „спудеї” Кам'янецької вищої школи робинів.

Я часто бував на цій зеленій, з пам'ятковим високим дерев'яним хрестом гірці та не без жалю приглядався, як її безупинно нищать несумлінні загребущі сусіди. Пробував нагадувати про це місцевому православному священикові Наумову. — „Нічево вічнаво, братєць, нєт... Судиться с німі нє будем...” — відповів він мені.

Аж одного разу, літом 1933 р., проходячи краєм північної сторони верха гірки „Кладчої”, я побачив сумну й обурючу картину, яку читач тут бачить на зробленій тоді мною світлині. Розрита земля-жвір, частинно розкидані кости відкопаного покійника, похованого тут невідомо скільки віків тому. Слідів, що нагадували подібні розкопування, було тут ще декілька. Тож очевидним було, що розкопання це було грабіжницьке і вже, мабуть, не перший раз шукали тут при костях покійників XII-XIII стол. дорогоцінних предметів прадалекої давнини.

Варто підкresлити, що відкопані кости знаходилися в землі на пів метра глибоко. Тож постає питання: чи поховання це є з доби, коли покійника закопувано власне так неглибоко, бо щоб аж так багато вивітріло землі, не віриться. Покійник лежав головою на схід. Дещо цікавого було тут і для антрополога, як напр., права щока і дірка

правого ока покійника були помітно більші від лівих, а череп помітно розвинений в затилкові в правий бік.

Обурений злочином, іду до коменданта поліції, дробицького пана Банаха й оповідаю йому про бачене на гірці. — „Єстем владцом для живих, а не для небошикуф” — іронічно відповів він мені. Обурений зустрічаю приязного суддю Р. Рудобельського (колись студента університету св. Володимира в Києві), запроваджую його на гірку й показую місце розкопання. — „Хто це зробив, догадатися не трудно...” — промовив суддя, дивлячись в сад, де вилежувалися „спудеї”, але слідства так і не зарядив. Другого дня кости вже були засипані землею.

На прадавньому українському православному цвинтарі на гірці короля Данила в Холмі в 1940 р. довелося бачити порозбивані, поперекидані й зіпхнуті з гори в долину пам'ятники та розбивані й ограблені польськими „гарцежами” й „стшельцями” гробниці, а в Кам'янці навіть кости розкидані, по них йшов „дептак”.

—0—

Інж. М. Бойко

ДО ПАМ'ЯТНОЇ ДАТИ ОСНОВАННЯ ТОВАРИСТВА ДОСЛІДНИКІВ ВОЛИНІ

(Общество Иследователей Волини, 1900).

Волинь, — найстарша частина України і пра-
батьківщина всіх слов'ян, криє в собі багато неро-
згаданого, неописаного, недослідженого. Наші по-
передники силкувалися відслонити минуле, але оку-
паційні власти ставили різні перешкоди. Волиняни
закордоном глибоко відчули потребу друкованого
слова про Волинь і спільно взялися за працю, щоб
списати все, що є ще свіже в пам'яті та зібрати в одне
ціле, що вже записане.

Нижче подаємо огляд діяльності наших по-предників і в пошані схиляємо перед ними голови
з метою переємства дальнє в міру можливості вес-
ти почате діло в рямцах ІДВ. в діаспорі. Ред.

Дня 12-го березня і 12-го листопада 1911 р. Вячеслав
Камінський читав доповідь для „Історичного товариства